

Kibővül az „irodalmi kör” (1964–1968)

Az 1964-es nyár végétől alapvetően átváltozott, kibővült, elmélyült kapcsolataink köre. A hajdani Szeged és Kolozsvár közötti diáklevelezéssel létrejött, két ember közötti irodalmi eszmecsere pályák, életutak alakulásában egyaránt mind átfogóbb, tágasabb lett.

Persze Alival folytatódott a levélváltás. A korabeli útlevelekorlátok miatt koholt „rokonság” lassan valódi, családias kötelezékké vált. Közös családi üdvözlőket is írtam, kaptam; Ali öccsétől, Csabától is dedikált köteteket. Amikor Aladár bácsiék Pesten jártak, találkoztunk. Megismertem s látogattam Lili nénit, a Pesten lakó nagynénit stb.

Mi ketten, egymás között, még a 64-es nyár elején, Kolozsváron tisztáztuk közelebbi kapcsolatunkat. („Lássuk, nem is állapodtunk meg: perec-peretlek?” – mondta a maga játékos modorában Ali.) Jellemzőnek és barátságunkat igazolónak vélem, hogy természet adta módon torkolt ez a beszélgetésünk oda: a versek valósága nem azonos a versek mögött álló tapasztalati tényekkel. A történéseknek két különböző síkjáról van szó.¹ Magánéletünk hallgatólag, de előszóban megfogalmazva is két különböző irányba ágazott el. De az a szál, amely létrehozta köztünk a levelezést, majd barátkozást, erősnek, maradandónak bizonyult. S ennek lényege a szellemi vérkeringés, az irodalmi, pályatársi élmények, tapasztalatok cseréje.

A két másik, nyári levelezőpartnerrel eleinte udvarias sorokat váltottunk. Soós Lacitól szép verskéziratokat kaptam. (Igen okos, rokonszenves fiatalemberként megtisztelt mives költeményeivel. De őszintén szólva orvosi felvételijének szurkoltam elsősorban.) A Temesvárra küldött, onnan kapott levelek viszont egyre nyomatékosabbá váltak. Gyorsan sűrűsödtek, hosszabbodtak (a házassági engedély közel három évig tartó megérkezéséig

¹ Életem legszebb ajándékai közt őrzöm azt a verscsokrot, amelyet – még Kolozsvár előtt – levelekben kaptam; ez a későbbiekben is az életmű java részéhez sorolható. (Vö. a *Színhelyek* című kötetnek *A jó s a rossz* című ciklusát.)

legendás „3000 levél”), s még az év végéig kölcsönösen eljutottunk a legkomolyabb szándékig s a családirag „nyilvános” eljegyzésig.

Zavarónak azt éreztem, hogy adott körülmények között nem volt tanácsos kikürtölni házassági szándékunkat. Titkolózás volt a kötelező. (Laci temesvári kollégáinak is kolozsváriként mutatott be.) Hiszen a házasság, egyben esetleg az áttelepülés, a repatriálás, az állampolgárság-változtatás a román haza elárulásának minősülhetett.

Ali volt az első – a barátok közül –, akinek Kolozsváron elárultuk a nagy titkot. De neki is csak akkor, amikor már többé-kevésbé reménykedhettünk az engedélyben.

Az 1965-ös év elején bizonyára nem került még sor a beavatásra. A régi módon folytattuk tehát a levélváltást. Továbbra is figyelemmel kísérjük egymás ügyeinek alakulását. Alinál ismét fontos szerepet kapott a numizmatika.² De végre irodalmi fronton is biztató hírt ad (tettetett egykedvűségbe csomagolva):

...Szóval az úgy van, hogy vagyok. Régi pénz vagyok. El se képzeled mekkorára fejlődött a numizmatikám, anélkül, hogy visszafejlesztette volna egyéb bajaimat...

*Egyébként semmi különös nem történt, mind várom, hogy megjelenjen a kötetem, aztán nem tudom, mit fogok várni.*³

Tüntetőnek látom ezt a flegmatikus, „közönyös” verskötetvárását. A levél folytatásából azonban kiderül, hogy másféle írói figyelemmegosztás is lappang emögött. Egy, a beszélgetésekben már régebb óta szereplő terv megvalósulásának izgalmas kezdete. Vagy már nem is a kezdete?

² Csak megemlíti, szokott módon elhumorizálja komolyabb fizikai gondjait. („Kicsit kinyíródtam, mert valami krónikussá nőtte ki magát a légelszívó berendezésemben, de azt mondják, ezzel el lehet élni sokáig.”) Levele – akkori élete? – előterében a gyűjtőszendevély áll. „A régi pénzeim rettenetesen kedvesek, mindennap enni adok nekik és megeszik az idegeim, az időm, a munkaerőm és a keretem 110%-át. Ezért már tiszta röhej, hogy miért tűröm. De szépek.” Kolozsvár, 1965. április v. május 26. (Ő nem keltezte ezt a levelet, a postabélyegző pedig elmosódott.)

³ Uo. (Kiemelés: Sz. K.)

Ne túlozzam el, semmi egzisztencialista nyegleség nincs a dolgok mögött, mert közben titokban regényt írok.

Önmagát tagadná meg Ali, ha gyorsan nem ellensúlyozná a bejelentést önironikus lazítással:

Sajnos, annyira titokban, hogy még magam előtt is titokban tartom, és nem is veszem észre, hogy dolgoznék.

Ezt persze nem lehet szó szerint venni, hiszen a beteljesülő terv: tény.

De a regény meg lesz, úgyszólván kész van. Májusig előrukkolok vele, s talán őszire már rágódhatnak a kritikusok, hogy mi miért van úgy.⁴

Szóval nem annyira a megjelenés küszöbén álló új verseskötet, mint inkább a még újabb, készülő regény foglalkoztatja? Ebben is van igazság. De azért tagadhatatlan a nagy öröm, amikor a várva várt *Színhelyek* című, második verseskötete valóban megjelenik.⁵ Bukarestben kapja kézbe, s én az onnan küldött képeslap mondataiban, betűiben a túrtóztatással lepezett, de repeső örömet érzem. A rég várt s végre teljesült kívánság megilletődöttségét.

Drága, drága Kaláris! Én a legjobb anzix író vagyok. De most már írok, ha hazakerülök. Itt van a táskámban a könyvem. Ahogy lehet, küldök. Te azért mindig olyan rendesen írtál. Mi ez? Írj. Csókollak: Ali⁶

⁴ Kolozsvár, 1965. január 14. A készülő *Héphaisztoszról* van szó. Később, nyáron is szól erről: „...regényt írok, lassan nyugodtan, de egy hónapon belül befejezem” (Kolozsvár, 1965. VI. 29.)

⁵ Forrás-kötetéhez hasonlóan a *Színhelyek* is az Irodalmi Könyvkiadónál jelent meg.

⁶ Bukarest, 1965. március 30. (Kiemelés: Sz. K.) Az első mondat utalás arra, hogy ezt a levelet megelőzőleg is egy képeslapot kaptam tőle, szintén levélígérettel (1965. január 26. keltezéssel).

Maga a verseskönyv persze még sokára jut el hozzám.⁷ Következő, hosszabb, kolozsvári leveléből aztán többet tudhatok meg a számomra még láthatatlan kötetéről:

*És megjelent a kötetem, szép zöld és nagy, a borító lapján ezüst meztlábakkal. Ahogy lehet, küldök neked belőle. Úgy tudom, hogy Magyarország is megrendelte és 400 példány fog oda menni.*⁸

Mélyen megértem, hogy miért olyan jelentős számára ez a kötet. Magam többféle szempontból is fontos küszöbnek látom pályáján. (Ő maga is ekként kezeli. Amikor a magyarországi olvasók számára össze kell állítania válogatott verseit, a válogatást ennél a kötetnél kezdi.⁹) A Forrás-sorozatbeli, formailag első kötet lényegében harc volt a pályára kerülésért. Írt és íratlan feltételek teljesítésének kötelezettsége nyomasztotta, akár többi kor- és sorstársát. Igaz, még ebben a második kötetben is helyet kell kapniuk az elvárt „pártköltő”-témáknak. De ez már merészebben átértelmező, „testreszabottabb” lehet. Másrészt – s ez a leghangsúlyosabb – ebben a kötetben végre napvilágot látnak azok a korábbi versei is, amelyeknek ki kellett maradniuk az előbbiből.¹⁰ Így felsorakozhatnak az eredeti költői világ fundamentumát kijelölő jellegzetes, alapvető versek. Voltaképpen tehát ez az első, igazi bemutatkozása.

Aki még nem járt hasonló cipőben, aligha képzelheti el, milyen erőt, lendületet adhat egy ilyen visszaigazolás. Ennek tulajdonítom azt is, hogy a megfoghatóvá lett új kötet örömeiben Ali a készülő regény mellett más – engem máig foglalkoztató – régi, kedves tervét is előveszi:

⁷ „...Szóval írtam, üzentem, küldöm a könyvet. Anyámék csak júniusban, ha mehetnek” – írja későbbi, már idézett tavaszi levelében. (Lásd a 2. jegyzetet. Kiemelés: Sz. K.) Úgy emlékszem, végül Aladár szüleitől kaptam meg Pesten. A máig nagy becsben tartott kötet dedikációjának dátuma: Kolozsvár, 1965. IV. 20.

⁸ Uo.

⁹ ...*hogy kitudódjék a világ*. Válogatott versek. Magvető Kiadó, Budapest 1980; *Lászlóffy Aladár versei*. A magyar költészet kincsestára. Unikornis Kiadó, Budapest 1999. A korábbi válogatásba 20, a későbbibe 10 (részben más) lírai darab került be a *Színhelyekből* a költő döntése alapján.

¹⁰ Például a *Szabó Lőrinc halálára*, a gyász hír idején írott, majd sokat támadott remek költemény. Igaz, más címmel (*Sermo super sepulchrum*). Vö. külön tanulmányomat e kérdésről: „...*Megszületett új végtelenséged!*” Egy vers példája 1957-ből, Erdélyből. Új Horizont, 2002/3. 43–52.

Különben azt mondom, hogy fogok dolgozni és új életet kezdek, csak folyton nem tudom ráncba szedni magam. Írok egy regényt egy fizikusról és egy költőről, akik itten ebben a történetben teccik tudni barátok. Aztán, ha ezzel meg leszek, akkor meglátod te Kláris, hogy megjavulok és megkomolyodom, mert ez nagy galuska nekem.

Lényeges kapcsolatot sejtek e kijelentés és a korábbi levélrészletek meg későbbi versek között. S az ugyanebben a levélben következő gondolat között is:

*És öreg napjaimra csakis az etikainak szentelek időt, mert ohohó de nagy éceszeim vannak.*¹¹

A felpettedés, a fellendülő munkakedv mögött ott állhat az is, hogy végre talán kezd egyenesbe fordulni az induláskor sűrű akadályokba ütköző írói pálya. Szinte mellékesként, futólag említ meg júniusi levelében egy másik, jó hírt is. Ez is irodalmi eredmény:

*Kitűnően éledegélek. A tavasszal megjelent még egy gyermekvers-kötetem, és most régipénz-gyűjtő szünetet tartok.*¹²

Ebből a kis kötetből nem kaptam példányt. Minden jel szerint ő maga is mellékesnek tekintette. Adódott a mindennapos munkájából: a Napsugár című gyermeklap szerkesztői feladataiból, hogy – Kányádival, Fodor Sándorral együtt – a számos, kisebb és

¹¹ Az idézetek most is a többször idézett tavaszi levélből valók (a kiemelések: Sz. K.). – Úgy vélem, hogy ez a fizikus–költő párhuzam fontos inspirációk indíttatása, az eredeti terv azonban igazában nem valósulhatott (még?) meg. Viszont több versben, novellában ráismerni vélek (*Képlet* stb.). Amit alapvetőnek érzek, az a természettudós és a költő lény, munkája, szenvedélye, küldetése, felfedezési lehetőségei közötti megfelelés. A fizikust – ebben az életműben – mindenütt a költő egyik alteregójának tételezem fel. Azzal is összekapcsolnám, hogy Aladár (édesapjától kapott örökségként is) mindig különösen vonzódott a fizikához, a matematikához. (Amikor a padlásszobában laktam, csodálkozva fedeztem fel, hogy a Matematikai Lapokat is járhatja.)

¹² Kolozsvár, 1965. június 29. (Kiemelés: Sz. K.) Ez a kötet az 1965-ös *Levelek vándorlása*.

nagyobb óvodás, iskolás számára szóló mese, ismeretterjesztő írás, fejtörő stb. mellett gyermekverseket is közölt a lapban. Vajon valóban „mellékesek” ezek a kicsiknek szánt rímes és rímtelen darabok? Lászlóffy Aladárra vonatkozóan, a pálya kibontakozása során – úgy vélem – egyre többféleképpen vetődhet fel ez a kérdés. Ez a fajta indíttatás ugyanis végigvonul az életművön. Természetesen másféle ez a „gyermekirodalom”, mint akár a Weöres Sándoré vagy a Szabó Lőrincé. Ámde éppen ebben a másféleségben látok eddig méltatlanul figyelmen kívül hagyott – pedig netán a költészet egészét érintő – szempontokat.

Persze ugyancsak érdekel az is, mit szól Ali saját szellemi működéséhez. Már amennyi ebből látható.¹³

*A Joyce-od nagyon tetszett itt, olyanoknak, akik olvasták.*¹⁴

(Biz nem bántam volna, ha ő is az olvasók közé tartozik... De beláttam, hogy alaposan lekötötték akkor ugyancsak más természetű elfoglaltságai.) Amit hozzáfűz a mozzanathoz, az jó szándékú, atyai tanács, óvó jellegű. Saját akkori irodalmi életbéli következtetéseiről is vall, de még inkább elgondolkodtat az, ami eközben eszébe jut, s eszmefuttatássá lesz:

Nem akarlak elkészeríteni, de illuziókkal se hagylak: nem írtál se a sportról, se az ivásról, se egyéb XX. századi érdekességekről, ahhoz, hogy észrevegyenek. Persze, lehet, ez nincs így. Tudom, te optimistább vagy mint én. Én kezdek nem jó lenni, mint az önérzet-rohamában magát jóvá-kényszerítő ebadta, mikor már dél óta ül és okos kiskiut játszik pedig nagyon megnézné mi van a

¹³ A bölcsészdoktori értekezés közben és után elmélyült gonddal elkészítettem egy többszáz oldalnyi dolgozatot. Különböző világirodalmi művek elemzéséből állt össze. A vezérfonal (egyben persze személyes útkeresés kivetítése is): *Személyiség és történelem – néhány irodalmi emberábrázolás tükrében*. Megfelelő filozófiai-irodalomtörténeti keretbe helyezett tanulmányok füzére volt ez (Ibsen: *Peer Gynt*; J. C. Powys: *Wolf Solent*; J. Joyce: *Ulysses* és *Ifjúkori önarckép*; Gorkij: *Klim Számgin*). Naivan ezt nyújtottam be aspiráns-pályázatként, először. Persze, teljes sikertelenséggel. B. Nagy László megbecsülését s főként Sánta Ferenc biztatását érezhettem nem kis erkölcsi „eredménynek”. Amikor Aladár Pesten járt, több részt olvasott ebből, tetszéssel. Ezek egyike az, amelyet elsőként – Kántor Lajosnak köszönhetően – a Korunk jelentetett meg. Erről ír Ali. (Lényegében ma is fiókban van az egész – ha még megvan.)

¹⁴ Kolozsvár, 1965. január 14. Megjelenés: Korunk, 1964/12.

nagymama új kabátjának a váltómésében. De én mégis lehet hogy jó maradok, mert tudom hogy nincs semmi.

Aztán folytatódik – szerény lehetőségeink szerint – a folyóirat- és könyvküldés. A régi pénzekhez persze elsősorban Ceram köteteit kéri Ali (*Archeológiai regény; A hettiták regénye*). Nagy örömmel tölt el, amikor kiderül, hogy a „vaktában” eljuttatott, akkori kedvenc könyvek számára is fontosak (Juhász Ferenc, Jean Follain – Illyés bevezetőjével).¹⁵ Összefüggnek ezek a könyvküldések más kedves irodalmi találkozásokkal. „*Kányádit rövidesen fogod látni, Fodor úrral egyetemben*” – írja még tavasszal. S a rájuk bízott kötetek megérkezésének nyugtázásaként fogom fel azt, hogy a júniusi köszönőlevél végén ők is küldik üdvözleteiket.

Emlékezetesek voltak ezek a pesti randevúk, amelyek az akkor még létező régi Hungária Kávéházban bonyolódtak le. Czine Miska éppoly jelentékeny szerepet játszott ezekben, mint Szász Imre első felesége, „Madár”. Lehet, hogy ma hihetetlennek hangzik, de az Erdélyből (s a más határokon túli magyar irodalmi életből) nehezen és ritkán idevetődő legkiválóbb írók, költők is alig ismertek vagy ismeretlenek voltak a tágabb, de még a szűkebb irodalmi köztudat számára is. (Jellemző példának tartom, hogy még Czinével is vitába keveredtem Ali verseinek értékét illetően. Maga Sánta Ferenc is nehezen fogadta el őket.) Az első áttörést itthon, az „*első Forrás-nemzedék*”-et illetően, én Szilágyi Domokos személyes megjelenésekor tapasztaltam.

Eközben – baráti körben – a *Színhelyek* megjelenése nagy, közös öröm volt.

Ez az a Lászlóffy Aladár-kötet, amelyet még külön-külön dedikál Lacinak és nekem mint egy-egy szellemi partnerének, szurkolójának. Jelzi azt is, ami jelen van az 1965-ös első félévi levelezésünkben. A mi villámgyors eljegyzésünk, benyújtott házasságkötési engedélykérelmünk s mindkettő titokban tartása ebben az időben még teljesen sikeres. Személyesen nyomaszt is

¹⁵ „...nem is tudom mit mondjak [...] úgy köszönöm a könyveket, mindkét paksamétát.” (Kolozsvár, 1965. június 29.) A méltányláshoz tudni kell, hogy akkoriban a könyvkiadás jóval szűkösebb volt, mint e sorok írásakor. Másfelől: a könyvek eljuttatása is utánjárást, alkalmi, áldozatkész „postást” kívánt.

ez a szükségesnek tartott hallgatás (elhallgatás) és éppen Alival szemben. Ő az eddig kialakult módon latolgatja a szokásos utazási terveket. Januárban még csüggedten („*Egyébként fogalmam sincs mikor megyek*”), az előző, régipénz-féle gazdasági mérleg alapján könnyű kitalálni, hogy miért nem. De amikor az új verseskönyv valóban napvilágra kerül (meg a gyermekverskötet is), megváltozik a helyzet. Akkoriban még – nekünk komolynak számító – jövedelmet is jelentett egy-egy kötet publikálása. „*Azt hiszem augusztus és október között, ha anyagilag talpra állok, elmegyek Pestig. De ezt még megbeszéljük*” – írja, mint rég¹⁶. S hozzáteszi: „*Te nyilván nem tervezel ide utat, pedig szép nyár lesz.*”¹⁷ Nem tervezek? Mást sem teszek. Mást sem teszünk – most már ketten Lacival. De a titok még nem pattanhat ki. Még júniusban is Ali számol be arról – a közös ismerősökről szólván –, hogy „*Soós Laci most végzi az orvosin a 2. évet, csupa kitűnővel*”. S a folytatás: „*Papp Laci is volt itthon éppen a napokban. Én is voltam nála Temesváron.*” (Akkor kapta meg a saját, dedikált *Színhelyek*-példányát.) Próbálom a magam részéről tisztázottabbá tenni a kapcsolatokat. S annyit írok (annyit írhattam?) sejtelmesen, elvontan, hogy eljegyeztem magamat. De Ali ezt komolytalankodásnak veszi. „*Egyébként XXXII. mennyasszonyságod szeretettel köszöntöm, mérsékelt lelkesedésem oka az óvatosság, és különben sem tudom és senki sem tudja itt, hogy ki Ő! Hát, a fenébe, ne titkold már úgy. Kaláris, Kaláris, írd már valamit ne kutyafuttába.*”¹⁸ A két idézett rész ugyanabból a levélből való. Így nyilvánvaló a teljes gyanútlanság.

¹⁶ Ebből a tervből semmi sem lesz, hiába a két kötet s emellett még a műfordítások honoráriuma is. („...egy érdekes két VH [világháború] költi román költőt fordítok önálló kötetbe, Ion Minulescu-t.”) Pedig: „*Ránk férne egy alapos дума-parti, de azt hiszem az idén nem tudok menni, legfennebb késő ősszel, ha a dolgaim és anyagi gondjaim elintéződnek.*” (Kolozsvár, 1965. június 29.) De még a következő évben sem sikerül Pestre jönnie. „*Találkoztam Lacival, mondja hogy megy. Mari is készül augusztus táján.*” (Kolozsvár, 1966. július 7.) Majd egy év múlva: „*elmúla az esztendő [...] új életet kezdek. Nem azért, mert szokás, hanem mert muszáj.*” S az „új életkezés” egyik fontos pontja: „*Azt hiszem, az idén fogok utazni egy kicsit, ha lesz pénzem. Rá fér az emberre. Három éve ki sem mozdultam.*” S rá jellemző az asszociáció: „*Ezelőtt kétszáz évvel három év alatt annyit dolgozott egy írástudó, hogy két évszázadra futotta hírre, közönségre.*” (Kolozsvár, 1967. január 8.)

¹⁷ A többször idézett tavaszi levélből (Kolozsvár, 1965. április vagy május 26.)

¹⁸ Kolozsvár, 1965. június 29.

Vagyis olyan jól sikerült a titkolózás, hogy teljes meglepetésként érte a hír. Sosem felejttem el azt a találkozást: Laci felment érte a Napsugár szerkesztőségébe, mondván, hogy itt van egy közös ismerősünk, lent vár a cukrászdában. Ott ültem. Ali lejött: „Te, itt? Nahát!” – S akkor pattantottuk ki a közös elhatározás hírét. Neki, aki nélkül nem is ismertük volna meg egymást, s aki mit sem tudott arról, ami ott kezdődött s szövődött tovább a nevezetes padlásszobájában. (Lili néni lesz majd hirtelen házasságkötésünk egyik tanúja, húgom a másik.)

Azon a nyáron s voltaképp az esküvőig, majd az összeköltözhetésig túlzottan elfoglaltak jegyességünk Ceaușescu jóvoltából még egyre húzóódó, Temesvár és Pest közt bonyolódó ügyei. Csak jóval később jutott eszembe, hogy szinte egészen párhuzamosan alakulhatott ki, válhatott tartóssá az a szívbeli, testi-lelki összetartozás, amely Aladár és Kopacz Mari között jött létre. Mari („Ciróka”) akkoriban végzett a Képzőművészeti Főiskolán. Joggal tartották számon kollégái a legígéretesebb tehetségek és a legvonzóbb nők között. Nem is tudom, ismertem, ismerem-e más, hasonló pályatársnőt, aki egyszerre ennyire határozott, energikus és nőies lenne, mint ő. Céltudatos, acélos s egyben ilyen magas fokon érzékeny. Különleges humorérzékkel s olyan igazságérzettel megáldott, amely, ha kell, kíméletlenségtől sem mentes. Ugyanakkor nem kevesebb benne az empátiakészség. Sajátos „vesékbe látás” jellemzi. Őt és képeit egyaránt.

Akkor az épp induló művészi pálya, az egyéni kifejezéskeresés elkötelezettje. Aladárral kettejüket mélyen összekapcsolja egymás művészi törekvéseinek kölcsönös elismerése. Ennek s művészi/alkotói együttműködésük összehangoltságának egyik maradandó nyoma az, hogy Ali sorra megjelenő kötetei ezentúl Mari borítólapjaival, néha illusztrációival gazdagodnak.¹⁹ Hasonlóak abban is, hogy érzékeny, kifinomult műértők, lelkes

¹⁹ Ilyen „közös” könyvek, elsőként a címében is erre (is) utaló: *Képeskönyv a vonalokról*. A borítólappal és az illusztrációk Kopacz Mária munkái (1967). Majd sorra: *Héphaisztosz* (1969); *Szövetségek* (1970); *A hetvenes évek* (1971); *Papírrepülő* (1973); *A következő ütközet* (1974); *Az ólomkatona hadifogsága* (1975); *A hétfőjű üzenet* (1976); *Szigetvár lakatja* (1979); *Harmatjáték* (1980). Ez utóbbinak az illusztrációit szintén Kopacz Mária készítette. Nem gondolom véletlennek, hogy az első regény címlapterve újra megjelenik, mintegy visszajátszásként, más színben, kis változtatással (*A holdbéli pásztor*. 1989).

gyűjtők. Gyűjteményeik újabb, immár közös „zsákmányokkal” bővülnek. A kolozsvári „ószér” rendszeres, közös látogatói.

A padlástér ezután – persze – még dúsabb kelléktárral gyarapodik. Kettős műhellyé, „műteremmé” is válik (bár ez utóbbi feltételeinek nemigen felelt meg). Aladárhoz mindig közel állt a képzőművészeti kifejezésmód. Ő maga is jól rajzolt (rajzol). Ugyancsak összeillett Marival kettejük életmódja, közösen alakított környezete. Persze még az is szépítés, ha a helyet ehhez „szüksősnek” nevezzük: nagy tehetséggel, türelemmel, munkabírással, kedéllyel, kitartással ellensúlyozták, amennyire csak lehetett.

Akkoriban – még kétfelé élő jegyesekként is – a nagyobb szüneteket, ünnepeket felváltva Kolozsváron és Pesten töltöttük. Többször Kolozsváron, hiszen Laci szülei, nagymama ott laktak, s ugyancsak nehezen megoldható lett volna az ő Pestre látogatásuk. (Erre később kerülhetett csak sor.) A kolozsvári ünnepek, vakációk idején pedig a legállandóbb, visszatérő közös program, emlékezetes alkalmak sora az volt, amikor felballagtunk a Vörösmarty utcába, ahol sokszor hajnalig folyt a heves és pótolhatatlan szellemi feltöltődést jelentő beszélgetés, sokszor vita. És egymás éppen születőben lévő (vagy elkészült) munkáinak olvasása, megvitatása, mérlegelése, kritikája. Lelkesedések és kétségek között.

Előttem áll az oly gyakori, meghitt együttes. Mari az (alaposan telipakolt) asztal egyik szabaddá tett részén rajzol rendületlenül. Esetleg technikai kidolgozással, annak eszközeivel bíbelődik. Ali többnyire az íróasztalnál vagy egy másik szobasarokban fészkel. Akárhol van éppen, mindig régi és egyre újabb könyv-, papír- és tárgyhalmok között ül, mozog. Mi ketten Lacival – a törzslátogatók szemtelen otthonosságával – kényelmesen beássuk magunkat, ugyancsak más-más iratbozótok közé. Ezek közt mindig kiváltságosak azok, amelyeket beszélgetés közben, mintegy adalékként kapunk a házigazdától, majd adunk kézzel kézre. Valaki (néha mindenki?) olvas vagy ír, s jegyez is közben. Kéziratok cserélnek gazdát, régi pénzeket csodálunk meg. (Én még inkább a házigazda hozzájuk fűzött szakszerű megjegyzéseit, máskor szabad asszociációit.) Padlásokról felvásárolt, izgalmas, sokszor 19. századi vagy még régebbi nyomtatványok, kéziratok kerülnek elő. Az ószéri leletekből fantasztikus tárgyak, régi

fényképektől márkás porcelánig, becsben tartott, csorba használati tárgyakig. Mind új és újabb gondolatok, képzettársítások elindítói. Meredek ugratások, provokációk, bosszantások, szójátékok, elnémulások és harsány nevetések közben folyik persze mindez. Néha valaki (legtöbbször Ali?) hoz valami kávét vagy teát, idő múltán harapnivalót. Marira úgy emlékszem, mint akitől e téren is mindig tanultam. Sose felejttem, hogy télvíz idején milyen gyors mozdulatokkal, nagy gusztussal, étvágyat gerjesztően kanalazta egészséges táperőként a sűrített paradicsomot.

Közben – szinte rendszeresen – megszólalt a telefon. Sokszor folytatásként vagy egy rögtönzés eredményeként megcsendült a kapucsengő. Az állandó barátokkal, munkatársakkal szinte mint egy „műhely a műhellyel” volt folyamatos a kapcsolat. Egy-egy információ, érdeklődés, felvetődő kérdésekben a tanácskozás gyors véleménycserét kívánt. A legrégebb barátok, pályatársak sokszor már iskoláskortól ismerősek. (Tordai „óvodástárs” is akad Sigmond István személyében.) Többen együtt indultak az irodalmi pályán, mint az „első Forrás-nemzedék” tagjai: Kántor Lajos, Szilágyi István s mások. De az előző generációkból is bőven van állandó látogató. Köztük az éveken (évtizedeken?) át legnélkülözhetetlenebb: Panek Zoltán. S az akkor legfiatalabbak sem hiányoznak. Vári Attilára emlékszem, aki akkor Marosvásárhelyről volt épp átutazóban.

Átszólnak, felszaladnak – illetve ugyanez történik viszont. Esetleg naponta többször is. Ahogy alakult a program, a forgalom. Ali padlásalakása kedvelt „közhely” volt, a szó legjobb, legközösségibb értelmében. Egy hely, ahová be lehetett állítani, ahonnan tovább lehetett szaladni, ha éppen arra volt szükség. Főként irodalmárok fordultak meg itt, de nem hiányoznak a társszakmák, sokszor meg éppen az ugyancsak „távoli” területek képviselői sem. Kolozsvárról, a Székelyföldről, Pestről, Bukarestből és Nyugatról.

Az idelátogatók köre nem egyszínű, nem egyhangú. Aladár türelmességéről és széles körű tájékozottságáról, nyitottságáról híres. Így túl az ifjú és aggastyán profikon és amatőrökön, a történész és muzeológus barátokon, egy-egy híres (vagy éppen elfelejtett, elhanyagolt) különcön, bekopogtathatott hozzá nemcsak a tordai rokon, a vásárhelyi szerkesztő, a székelyföldi tanító, hanem az átutazóban erre járó egyéb futó ismerős is, avagy egy-

egy addig ismeretlen padláslom-árus stb. Várt és váratlan találkozások, ütközések és barátkozások bonyolódtak folyamatosan. Hol a háttérben, hol az alapfoglatot megszakítva. Mert a közös, kiinduló és visszatérő alaphelyzet a meglehetősen akadályok között és azok ellenére rendületlen folytatott, a középpontban álló irodalmi tevékenység volt. Ennek kétségeit, viaskodásait, örömeit megosztottuk egymással.

Ez a kedves „padlás-központ” azonban kolozsvári időzéseim során minduntalan tovább tágult.

Feltétlen bejártunk a szerkesztőségekbe (Korunk, Utunk), de mentünk „Kántorékhoz” is, ami fogalomná vált. Erzsike különleges háziasszonyi akrobatikával ünnepien látta el (még az élelmezési jegyrendszer, az állandó sorbaállások idején is) a néha négytől tizenégyig, huszonnégyig is felszaporodó embercsoportokat. Már-már rituális vonulásokká alakultak ezek a (nekem mindig igen kellemes, felejthetetlen) találkozók, ahol többségben kortárs irodalmárok, egyéb művészi kifejezéskereséssel megvert pályatársak jöttek össze. A karácsonyok – még inkább a szilveszterek – váltak az évek, évtizedek során hagyományos, „rituális”, közös, sokszor viharos piknikekké. Szilveszter Kántoréknál, Banner Zoltánéknál, Cseh Gusztiéknál, Mester Zsoltéknál (Panek „házi elmeorvosánál”).²⁰ Aztán folytatódott mindez Vásárhelyi Gézáéknál vagy Cirókánál „műterem-buliként” (amikor végre lett saját műterme.) Erre gondolva epizódok, anekdoták, asszociációk sorozata röppen fel minden résztvevőben.

Pesten jóval ritkább volt, lehetett (akkoriban) a személyes találkozás. Főként az itt megjelölt években. 1989-ig Erdélyben (csakúgy, mint a többi „határon túli magyar” területeken) nem volt könnyű elérni, kiharcolni, netalán kiérdemelni az utazás hatósági engedélyezését, megoldani az anyagi részét.²¹ Egy-egy delegációba belekerülni, vagy más, hivatalos okból kiküldetéshez

²⁰ Mester Zsolt, a kiváló kolozsvári ideg- és elme-főorvos nem csak Panek barátja volt: az ő biztatására megírta páratlan visszaemlékezését, egy hajdani, magas színvonalúan megszervezett nagy család életformáját, szokásait, tárgyait pontosan dokumentáló memoárját, a *Koppantót* (Kriterion, Bukarest 1979; Magvető, Budapest 1989).

²¹ Aladár idézett levelei utazási terveiről és megghiúsulásairól bőségesen szolgáltatóknak adalékokat erre nézve.

jutni, ez volt még a „legegyszerűbb”, de nyilvánvalóan korlátozott lehetőség. Egyéni utazásokra is sor kerülhetett, ám hasonlóan megfontolást, felkészülést igényelt. S ritkán akadt erre mód.

Így Ali, Aliék is – elvben „bármikor” –, gyakorlatilag a mi rendszeres Kolozsvárra járásunknál jóval ritkábban bukkantak, bukkanhattak fel nálunk. S éppen a fentiek miatt inkább külön-külön jelentek (jelenhettek) meg, mint együtt. Utóbbi inkább később, a távolibb utaknál, átutazásoknál alakult ki... Amikorra valahára nekünk „már” lakásunk (illetve az első nyolc évben albérleti szobánk) is volt. De ne szaladjak előre.

Pesti találkozások?

A házassági engedélyre várakozó jegyesként évekig (1964/5-től 1967 elejéig, illetve végéig) a régi albérletemben (a kis „cselédszobában”) éltem. Laci az évenként egyszeri utazási eséllyel gazdálkodhatott. (Egyszer merészen társasutazásra feliratkozva bővítette ezt a lehetőséget.) Én viszont igyekeztem eljutni Temesvárra, valahányszor ezt a tanév megengedte. Olyan furcsa volt ez az egész „ideiglenes” helyzet, főként a maga teljes kiszámíthatatlanságával, a kiszolgáltatottsággal, hogy magunk sem tudtuk mihez tartani magunkat, s barátaink sem értették. Ez a függőség és a kötelező titkolózás magyarázzák azt, hogy hiába próbálom Alival megosztani az 1965 nyarán rám (ránk) köszöntő boldogságot. Azt, hogy mit jelentett (ebben a helyzetben különösen) az „állás-változtatásom”; hogy hosszú próbálkozások, kudarcos pályázatok, újabb aspiránsi felvételi vizsga után értesítettek: 1965 szeptemberétől belföldi ösztöndíjas aspiráns lettem, s így három évig a kandidátusi értekezés elkészítése vált fő kötelezettségemmé.²² Vezetőmmel, Szauder Józseffel emberi közvetlenségben, teljes megértéssel működhettem együtt. S így, mivel magyar oldalról nem állt fenn a korlátozás, munkám hordozható részét felpakolva hónapokat tölthettem Temesváron, vőlegényemnél. (Neki ott volt egy veranda befalazásából

²² Választott témám eredetileg *Nagy László és a mai magyar líra* volt. (Nagyobb tanulmányokat írtam már Nagy Lászlóról, akit így ismertem meg személyesen, Czine Mihály közvetítésének köszönhetően. Egy ezek közül meg is jelent, nagy késéssel, az Alföldben, az akkor új *Himnusz minden időben* című kötetről. Mások kéziratban maradtak.) Vérmes reményeim szerint még a Lászlóffy Aladár műveiben folyamatosan figyelemmel kísért korabeli költészethez is visszajuthattam volna. Egyben: József Attilához, illetve az ő nyomában járókhoz.

kialakított, kissé rideg, de mégiscsak létező, érdekes „lakása”. Lavór, rezsó – micsoda komfort!)

Ebből az egészből a vőlegényt (konkrét személyét), Temesvárt nem írhattam még meg, de ellelkendeztem Alinak a nagy fordulat életre, élelettervekre vonatkozó részét. Abban a hitben is, hogy ez végre közvetlenül érinti közös gondolatainkat, az ő verseivel való hivatalos foglalkozás esélyét is.²³ Erre a nyári levelemre ő szeptember végén válaszol, s minden jel szerint értetlenül, gyanakodva áll szemben a számomra „világrengető” jó hírrel.

*Na mi van fiam? Írtó zavaros vagy még mindig. Egy kukkot sem értek, honnan hova kerültél és a 29.481.567.911-ik vizsgád hova szól...*²⁴

Persze egyrészt egészen más Romániában a posztgraduális képzés rendszere, és ő abban sem él benne. Másrészt pedig akkoriban igen sokat utazik, egészen más természetű ügyekkel van elfoglalva. *„Most éppen a pillanatban értem haza. Ma 23. (szeptember), aug. 18.-án elindultam és közben két napig ingekért voltam itthon. Azóta a tengeri lapomat is megkaptad. Írtó sok dolog történik az emberrel, és már el kéne mondjam.”* De: *„Te, én írni nem bírok olyan bő áradással, folyton hasraesik a kezem a sietségtől és inkább dumálni szeretek.”* Mindezt csak tetézi a még javában fennálló titoktartás. Hiszen, ha utazhatom, akkor – az általa ismert, illetve nem ismert adatok alapján – nyilvánvalóan Kolozsvár az a város, ahova mehetek és menni fogok: *„egy dolog világlik a leveled textusából, hogy jöhetsz. De gyorsan, tessék*

²³ Véletlenül feladatlan maradt egy levelem töredéke erről. Ebből másolom ide: *„nem bírom ki, hogy ki ne bőkjem a végre pecsétetes papíron létező szenzációt: azaz hogy 65 szept. 1-től belföldi ösztöndíjas aspiráns lettem, mégpedig témám a modern líra.”* Így – merész vágyaim szerint – *„bő lehetőségeim nyílnak a totalitás koncepcióinak kidolgozására József Attilától Lászlóffyig. Vagyis köss föl mindent és csodás új köteteket írj nekem, legalább egy költő legyen, akivel prózában is szót érthetünk.”* Aztán gyorsan ki is egészítem-igazítom: *„Ez némi túlzás is egyben, mert pl. az idei legnagyobb lírai esemény nálunk Nagy László új kötete – Himnusz minden időben – még nincs piacon. Ennek a kéziratát magától a költőtől kaptam meg, hogy a megjelenéssel egyidejű tanulmányt írhassek. Ez annyira jó lett, hogy ő gratulált, s a szerkesztő meg nem közli, szóval teljes az erkölcsi siker. De boldogan rakom az idei visszautasító írásokat előbbi társaikhoz (gyűlik a készlet), mivel most a teljes munkakedv feszíthet végre először!”* (Budapest, 1965. augusztus 10. körül.)

²⁴ Kolozsvár, 1965. szeptember 23.

*vonatra ülni s némi lelki feltáplálást, pesti pletykát a fehérek közé, európai!*²⁵

Megyek, de még mennyire megyek! Csakhát (akkoriban) nem Kolozsvárra, hanem Temesvárra. Mindennek az ismeretlen jegyességnek a háttérét világosan jelzi az, ami a rejtvény megfejtését is jelentheti, hogy közbevetőleg jegyzi meg ugyanebben a levélben: „*Papp Lacival júliusban találkoztam utoljára. Ez azóta történt?*”²⁶

Ezek a magánéleti félreértések, kényszerű titkolózások vagy két év múlva válhatnak tisztázottá. Fontosabb és messzebb ható viszont az az irodalmi mozzanat, amelyről ugyanebben a levélben számol be Aladár:

*Most szerkesztek 23 irtó tehetséges és fiatal srácnak egy antológiát.*²⁷

Az azóta joggal híressé vált *Vitorla-énekről* van szó,²⁸ immár a második Forrás-nemzedék indulásáról. A „srácok” közül pár éven belül jó néhánynak a neve irodalomtörténetileg is fémjelzetté vált (Király László, Farkas Árpád, Balla Zsófia, Vásárhelyi Géza, Kenéz Ferenc, hogy csak néhányat említsek; itt szerepel az akkoriban ambiciózusan, igényesen verselő s a levelekben többször emlegetett Soós László is). Annyit tudtam erről a társaságról, hogy az akkor már Gaál Gáborról elnevezett kolozsvári irodalmi körben Aladár *Színhelyek* című verseskötetét magasra feltartva

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. S hasonló gyanútlanossággal (gyanakvással?) említi meg még az 1967-es év elején (esküvőnk előtt pár héttel): „...*teljes valójában láttam feltűnni Lacit is*”. (Kolozsvár, 1967. január 8.)

²⁷ Uo.

²⁸ 1967-ben jelenik majd meg ez a kötet „Fiatal költők antológiája” alcímmel (Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest). A verseket válogatta és a bevezetőt írta Lászlóffy Aladár. Ideiktatom a kötet Láng Gusztávtól származó értékelését: „*A Vitorla-ének (1967) című antológia huszonnyolc ifjú költője és versírója a tehetség s a művészi érettség nagyon különböző fokain nyilvánul meg, ami viszont figyelemre méltó, az a valamennyi költeményt átható szilárd erkölcsi tartás (»verscsatornában csorran az őszinteség« – idézhetjük az egyik szerzőt), egy emberszabású szocializmus igénylése. A Vitorla-ének jó néhány költője azóta túl van az első, sőt második kötetén is, és ezek a kötetek azt bizonyítják, hogy a legfiatalabbak a művészi igényt s a társadalmi hatékonyságot egységben szeretnék látni.*” (Tehát nem is 23, hanem 28 költő gyűl egybe.)

szavaztak. Vagyis a két generáció között szerves és baráti volt a kapcsolat. „*Fejlődésükön – [...] – féltőn és nem féltékenyen öröklik két-három szerkesztőség, irodalmi kör is*” – olvashatjuk a szerkesztő bevezetésében. Hat fiatal képzőművész grafikai munkája is szerepel a kötetben, köztük Kopacz Máriaé is.

Aladár 1965 szeptemberében ad hírt erről. S később, októberben, majd 1966-ban is a regény továbbalakulásáról, közös ismerősökről szólnak a levelek.²⁹ Saját mindennapjait érdektelennek látja, éli. Bizonyára igaztalanul elégedetlen önmagával. („*Én [...] lusta vagyok és rettenetes zsémbes, öregszem.*”) A barátokra vonatkozó hírek után: „*Ezenkívül semmi jelentős nem történt az elevenek világában*”, mivel „*ami érdekes, az az egykoriak közt régi pénzekon történik. Még most is velük történik minden. Hát nem borzasztó?*” Szándékosan komolytalannak, játékosnak, önironikusnak is hangozhat mindez, de (ma is) úgy vélem, hogy igen egyedi, fontos, belső műhelyvallomást olvasok. Ő teszi, varázsolja élete főszereplőivé, hiányzó élmények szellemi kárpótlóivá, korok megjelenítőivé a régi pénzeket. Számára és általa válnak azok a történelem megelevenítőivé, s játékosan és elmélyült beleéléssel ír róluk. „*Nagy Lajos Héphaisztosz mellé költözött. Hallotta lelkem a Vénusz Genetrix-ért kevesebbet adtak mint Faustina Lenior bronzáért. Rettenetes dolog, hogy Timur Lenk méreteiben eltörpül egy ilyen középszerű alak pénze mellett mint ez a Habsburgi Lipót volt.*” S úgy vélem, nemcsak vallomás (s talán nem is áttételes?), ami ezt követi:

*Szóval csupa ilyen nyüzsgésben éldegélek. Régi értékek igazságtalan újraértékelésén tünődhetek az elmúló idő nevében. Azt hiszem én vagyok ezeknek a régi öreguraknak utolsó kultúrattaséja az utolsó béketárgyaláson, amit az utókorral folytatnak. S nem hiszem, hogy megegyezés szülessék. Ámen.*³⁰

Kedves humorizálását egyre inkább hősiesnek érzem, mert a legszellemesebb, a legkönnyedebb játékosságon is átsüt a

²⁹ Kolozsvár, 1966. július 7. Csaba öccse nősüléséről, majd Lilla lánya születéséről, Soós Laci kiváló befejező vizsgáiról.

³⁰ Kolozsvár, 1966. július 7.

hiányérzet, a szűk körbe szorítottság, a megkötöttség. Az 1967-es év is így, efféle reménytelenségben indul. Járja Erdélyt, Romániát, s közben bizonyára arra gondol: de jó lenne szabadon, tágabb térben, szellemben is mozogni. A romantikus padlás, a féltve, szeretettel felhalmozott „kincstár”, a könyv- és újságraktár is fenyegetetté válik: beleköltöznek az egerek. Viccesen ír erről, de mégiscsak olyan ez, mint amikor egy hajó léket kap. *„Egyébként van egerem, több is, és kétnaponta egyiket megfogom. De a másik már megkezdte Németalföld aranykorát. Hamarabb megeszi, mint ahogy én elolvassám.”*³¹ Borongós a levél alaphangulata, s a baj, hogy nem oktalanul. A szokásos „új élet”-kezdés égető szükségként lép fel. Ismét szellemes szójátékkal, de lényegében nyomottan ír arról, hogy muszáj új életet kezdenie, *„különben elborít a hullám. Saját hullám.”* S hasonlóan: *„Nem élek jól”, „...életforma válságban leledzem”* stb. A munka, a munkafeltételek, a romantikus padlástér – az írás és a régi pénzben való elmélyedés – : mind kell az élethez. Ugyanakkor élehetlenné teszi a köznapokat. Az „egér” ráadás és intő kórtünet: hogy lehet fölébe kerekedni, hogy lehet uralni ezt a – mégis, minden ízében igen személyes, alkotói – birodalmat?

Az egész komplexusnak igen fontos, „megfogható” pontja az utazás: a fizikai, szellemi kimozdulás, a szabadság hiánya. Így játékos (szabadító?) reménysugár az, amikor változás mutatkozik a láthatáron. Amikor megindul egyféle mozgás a sokéves kényszerű pangás után.

1967-ben, az idézett borongós első levél után pár hónappal, márciusban előbb még *„Déva falai alól”* ír, *„Aradról hazafelé”*.³² De innen Kolozsvárra visszaérve végre fordulat történik: *„meghívtak Kányádíval együtt Hódmezővásárhelyre a költészet nemtudommijére [...] Kb. április 20-án indulunk s egy heti H.vásárhely – Szeged tekergés után szeretnénk Pestre menni, én legalább öt éve nem voltam Pesten.”*³³ Gyakorlati kérdés: egy albérleti szoba.

Tragikomikus dolog: mi már házasok vagyunk, de nemhogy lakásunk nincs, még találkozni is ritkán, nehezen tudunk. Holmi

³¹ Kolozsvár, 1967. január 8.

³² Képeslap Déváról, 1967. március 3-án.

³³ Levél Kolozsvárról, 1967. március 21. (Kiemelés: Sz. K.)

távházasság ez. S főként az a szorongató lélektani helyzet, hogy határidő sincs – felsőbb hatalmak döntenek, senki sem tudja, mikor. Bizonyára találkoztunk azért azon a nyáron valahogy, erről azonban nem maradt emlékem. Az ő utazási lehetőségeik ebben az évben végre valamennyire javultak. Idézett levele végén megjegyzi: „*Mari megy Németországba.*” Ő pedig ősszel eljut Szarajevóba³⁴ is a Skopjében megrendezett Költészet Hete alkalmából, hivatalos kiküldöttként. Itt ismerkedik meg személyesen Ágh Istvánnal, Juhász Ferencsel, Nagy Lászlóval. Kölcsönös a rokonszenv.³⁵

Addigra már köztudottá válhatott kettőnk összetartozása, mert január 21. után kedves, tréfás-ünnepélyes esküvői gratulációt küld Ali.³⁶ Későbbi, márciusi levelében is őszinte örömmel ismétli a jókívánságokat. („*Drága gyerekek, MIND!! [...] Szívből, szívből és egyebek az ifjú párnak igazán nagyon örvendek nektek, klassz gyerekek vagytok.*”³⁷) De ugyanebben a levélben alapos szidást is kapunk, Aladár szemszögéből jogosan: „*Klári, Laci, pimasz alakok, nem tudok semmit rólatok, a nagyobb baj, hogy még a címeteket (az újat) sem tudom.*”³⁸

Nem csoda, ha nem tudja, hiszen magunknak sincs fogalmunk erről. Még arról sem, hogy mikor válik egyáltalán lehetségessé újdonsült „férjem” áttelepülése. Aladárnak teljesen igaza volt: hiszen ez meglehetősen természetellenes állapot. De hát ennek voltunk a tehetetlen rabjai. Még amikor szeptemberben átutazhatott Pesten, akkor sem tudhattuk, nem is sejtettük, hogy egy jó hónap múlva, novemberre megtörténik a csoda, s a házasságkötés után 9 hónappal a férj és felesége összeköltözhetnek. Ahhoz, hogy ez gyakorlatilag is megtörténhessen, addig egy csaknem teljesíthetetlen feladatot kellett megoldanom: albérletet találnom fiatal házaspár számára, s olyat, amelyet képesek vagyunk kifizetni a még bizonytalan ideig csak egy, kicsi keresetből.

³⁴ Képeslap Szarajevóból. 1967. szeptember 4.

³⁵ Innen képeslapot küld 1967 szeptemberében.

³⁶ 1967. január 30.

³⁷ Kolozsvár, 1967. március 21.

³⁸ Uo. (Kiemelés: Sz. K.) Előbbi két képeslapon is kérdez ez után (a dévai, majd egy húsvéti lapon).

Hihetetlennek tűnt, amikor 1967 végén valamiképpen mégis eljutottunk az áttelepülésig, a közös albérletig. Tele köznapi súlyos gondokkal, mégis a reménység, a bizalom időszakára lett ez. Ismét a rokoni áldozatkészségnek köszönhetően 1968-ban már mint „ifjú házások” és albérlők láthatjuk szállóvendégül Alit.

Felejthetetlen, szó szerint *irodalmi* vendégség volt ez. A középre behúzott, lyukas szekrényekkel („Theophil” és „Gautier”) kettéválasztjuk a szobát, s mindenkinek jut fekhely, minimális „tér”. Arra mindenképpen igen alkalmas, hogy végeérhetetlen, remek beszélgetésekbe bonyolódjunk. Ezek egyikét regényben is megörökítette Laci, aki akkor már rendszeresen fordít az Európa Kiadónak, és sűrűn vállal szinkrontolmácsolást is. Ekkor lesz az írói neve Kolozsvári Papp László, egymás közt: KöPöLő. Mintegy rituálissá válik az, hogy esténként felteszi a tréfálkozó komoly kérdést: „Aladár, mondj már el egy epizódot az életedből!” És előbb-utóbb rávette a szegény kiszolgáltatott vendéget, a régi barátot. Éjszakába nyúltak az epizódok elbeszélései, a megfelelő unszoló faggatások. Ezek alapján írta meg KöPöLő élete első befejezett regényét, azt a könyvet, amelyet ebben a nevezetes albérletben, a két szekrény között fontos szerepet játszó „faliújságunkon” így „tűzött ki”: „*Gyermekem születésére megírok egy 200 oldalas regényt.*” Igen, időszerűvé vált ez is, hiszen ezeket az esti beszélgetéseket én már „másodmagammal” hallgattam, igaz, sokszor belealudva, mert nem győztem az éjszakába nyúló eszmecsereit.

Életünknek ebben az időszakában jelent meg a *Színhelyek* után a másik jelentős kötete: a *Képeskönyv a vonalokról*.³⁹ Ezt már kettőnknek dedikálja a költő, stílusosan, szintén rajzzal. Mindkettő többségében szabadvers jellegű lírai darabokból áll. Azokat a verseket olvashatjuk nyomtatásban, amelyeket kéziratban megismerhettünk, s kedvenceinkként tartottunk számon. Itt van a már emlegetett, közelebbről taglalt, ízlelgetett *Az ablak előtt, A lencse-csiszoló* s a nem kevésbé emblematikus, 12 darabból álló *Köd*. (Nem véletlen, hogy itt váltakoznak egymással a kötött és

³⁹ 1967-ben jelent meg. Ugyanebben az esztendőben két kisebb, illusztrált gyermekkönyve is napvilágot látott (*Mekkora a kalapács?; Nyolc vidám legényke*), mindkettő Bukarestben, az Ifjúsági Könyvkiadónál. Különösen az utóbbi igen szellemes, kár lenne, ha elkallódna. A gyermekversekkel kapcsolatos megjegyzés vonatkozik ezekre is.

kötetlen formájú lírai darabok.⁴⁰) Az 1967-es kötet legkedvesebb darabjai még tovább lépnek „formai” – de eredendően nem csupán formai – merészségben (*A vers határán; A rotterdami bírák; Bulevárd Termopilé* – s a máig egyik legnagyobb: *A költő* stb.).

Ez az időszak s főként 1967–1968 (a fenti baráti körre gondolva) többféleképpen is termékenynek mondható. „Regényes, irodalomtörténeti” körülmények között megszületett gyermekünk.⁴¹ S elkészült a születésére ígért regény is.⁴²

Ennek a fejezetnek zárásaként ide illő erre a regényre hivatkozni. Nem kulcsregény – de annak is tekinthető és olvasható. S a főszereplő történész (baráti elnevezésként: „Hamu” – a Hamurabbi rövidítéséből) alakját mindenképpen Lászlóffy Aladár ihlette.⁴³ S nemcsak a sokat emlegetett, idézett padlásszoba leírása található meg itt szépirodalmi érzékletességgel, hanem maguk a felidézett versek s még inkább mindezek gondolati háttere, a költő által megfogalmazott, barátai által elfogadott eszmeiség, életprogram. Jól érzékeltetheti ezt akár a regény befejezésének néhány részlete:

[Hamu] megállt Györgynek háttal, az ablaknál. – Hiszem, hogy minden feladat megkeresi a maga emberét. [...] Talán rossz utat választottam. DE én történész vagyok [...] Tények, tények, és ismét csak a tények [...] – A kertben járt valaki, a fehér hóra vetült a fekete árnyéka. – Valaki már készíti az ember történetét. A feladat már ott bizsereg az idegeinkben, szinte a levegőt is megrezegteti körülöttünk [...] Nem érthetjük magunkat tegnapi magunk nélkül [...]

⁴⁰ Ez a sorozat is jóval korábbi a kötet többi anyagánál. A nálam lévő példány szerint 1962-ben vagy még korábban keletkezett.

⁴¹ Kuriózusként jegyzem föl: 1968. november 14-én este született, aznap délután még előadást tartottam a *Formateremtő elvek a költői alkotásban* című jeles szimpóziumon – így másnap a konferencia szervezőinek dísztáviratával is büszkélkedhettünk (Gáldi László, Hankiss Elemér s mások aláírásával).

⁴² Előbb *Arcok az ablakban*, végül *Variációk* címmel. Nem a szerző tehet arról, hogy megalázó várokozgatás után, nem kevesebb mint tizenhét év múlva jelenhetett csak meg nyomtatásban (*Variációk*. Budapest 1985, Szépirodalmi Könyvkiadó). Akkor már számos műfordításkötet, nivódíj és öt más regény- és novelláskötet áll mögötte.

⁴³ Ahogyan a korábban megjelent, később született *Madarak voltunk* c. regény Álikánte becenevű hőst is (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1984). Ennek mottója is Lászlóffy-vers.

Majd a főszereplő belelapoz az aznap megvett könyvbe, a „még sohasem hallott” nevű költő kötetébe és „döcögve mormolta a sorokat”:

*Száz halál nem tud eltakarni
egyetlen szívdobbanást
az emberiségben.*

A kiemelt három sor után – amely egyben a két barát búcsúzkodása, de az író búcsúzása is olvasójától s ettől a könyvtől – még egy utolsó vers következik. (Mintegy ellenpontként: a háttérben Bach-zene szól, mint egy színházi jelenet, egy dramaturgiailag is felépített befejezés.) „– Még csak ezt – kérlelte Hamu” útra kész barátját. S ekkor következik a korábban már idézett vers, az „Embertartásban állok az ablak előtt” kezdetű:

*Madarak repülnek át valami
millió éves tájon, megjegyzett tereken
s tisztelettel felkrúgatnak
a Diadalmas Fegyelemnél:
gerincoszlopra kötözve
kívánság-szárnyú társaik vergődnek ott,
ilyenkor ősszel is.
Valami példás büntetés?*

György halkán behúzta maga után az ajtót.

Nem érti senki – mondta alig hallhatóan Hamu.

A regény befejezése ennek a fejezetnek, egy életszakasznak is a vége.